

Формирование в странах Причерноморья инновационных **Свободных экономических зон (СЭЗ)** на унифицированных организационно-правовых принципах позволило бы создать региональную инновационную систему, обладающую значительным конкурентным потенциалом, а организация исследований, построенная по принципу централизации, обеспечила бы переход на качественно

новый уровень экономик стран-участниц проекта.

Таким образом, преодоление периферийности возможно только путем инновационного развития, целью которого является не просто сокращение разрыва в социально-экономическом развитии Украины и ЕС, но и обеспечение самодостаточности развития на национальном и региональном уровнях.

1. Соколенко С. И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: Украинский контекст. — К.: Логос, 2002. — 645 с.
2. Сообщение Европейской Комиссии для Европейского Парламента и Европейского Совета // Восточное партнерство ({SEC(2008) 2974}). — Режим доступа: http://ec.europa.eu/world/enp/index_en.htm
3. Тацуно Ш. Стратегия — технополисы / Пер. с англ. — М.: Прогресс, 1989. — С. 11.
4. Bailes A. The Role of Subregional Cooperation in Post-Cold War Europe: Integration, Security, Democracy / A. Bailes // Subregional cooperation in the new Europe: building security, prosperity, and solidarity from the Barents to the Black Sea — New York : St. Martin's Press, in association with the Eastwest Institute, 1999. — P. 161.
5. Cottey A. Introduction / A. Cottey // Subregional Cooperation in the New Europe: Building Security, Prosperity and Solidarity from the Barents to the Black Sea / A. Cottey (ed.). — New York: Inst. For EastWest Studies, 1999. — P. 3-4
6. Dezalay Y. Regionalism, Globalization, and «Professional Society». Between State, Law, and the Market for Professional Services // Regionalism and Global Economic Integration. Ed. by William D. Coleman and Geoffrey R. D. Underhill. — London and New York: Routledge, 1998. — P. 197-219.
7. Hveem H. Political Regionalism / H. Hveem // Globalism and the New Regionalism. New York: St. Martin's Press, 1999. — Vol. 1. — P. 90-104.
8. Van Deveer S. Redefining Security Around the Baltics: Environmental Issues in Regional Context // Global Governance. — 1999. — № 5. — P. 224
9. Wiberg U. The Barents Euro-Arctic Region and European Spatial Planning for Sustainable Development / U. Wiberg // NUPi-rapport (Oslo: NUPi). — 1998. — Vol. XXX. — P. 54

Таврический национальный университет имени В.И.Вернадского, Симферополь

Получена 30.06.2011

УДК 910.1

О.Б. Швець

ГЕОГРАФІЧНИЙ ЗМІСТ ВИВЧЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ КОНФЛІКТІВ

Швец А.Б.

ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ ИЗУЧЕНИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ КОНФЛИКТОВ

Таврический национальный университет имени В.И. Вернадского, Симферополь

Статья посвящена вопросам становления исследований по геоконфликтологии в постсоветской общественной географии. Раскрывается смысл понятия «социокультурный конфликт». Проведен картографический анализ социокультурной конфликтности в Крыму в 2006-2010 гг.

Ключевые слова: общественная география; конфликт; геоконфликтология.

O. Shvets

THE GEOGRAPHICAL CONTENT OF STUDYING OF SOCIOCULTURAL CONFLICTS

Taurida V.I. Vernadskyi National University, Simferopol

The article deals with issues of development of research on geoconflictology in Post-Soviet human geography. The essence of the concept of sociocultural conflict is considered. The cartographical analysis of the sociocultural conflicts in Crimea in 2006-2010 is carried out.

Keywords: human geography; conflict; geoconflictology.

Сучасне ускладнення і високий ступінь динамічності не тільки соціальних структур, але й територіальних відносин у політиці, культурі, етнічній, релігійній сферах підвищують актуальність досліджень в полі суспільної географії. Для української географічної науки однією з важливих щодо цього проблем є осмислення територіальних наслідків

тих масштабних соціальних трансформацій, які сталися в зоні нового зарубіжжя після розпаду Радянського Союзу.

Ці трансформації не пройшли безконфліктно для новоутворених держав та їхніх народів. Конфлікти, які виявилися на пострадянському просторі, були викликані різними причинами,

але більшість із них дослідники пов'язують з кардинальними структурними зрушеннями в сфері етнонаціональних відносин. Події кінця XX і початку XXI століть спростували прогнози деяких політиків і науковців щодо неминучості стирання регіональних і етнічних відмінностей у пострадянському зарубіжжі на тлі процесу європейської інтеграції. Навпаки, на пострадянському просторі розпочалося потужне відродження етнічної ідентифікації та зростання націоналізму, почали виникати національні «етнічні» рухи, що виступають під гаслами відокремлення або автономізму.

Перші ускладнення на етнічному ґрунті, про які зазначають у вітчизняних соціологічних роботах, відбулися навесні 1986 р. в Якутії і в грудні цього ж року в Алма-Аті [1]. Згодом мали місце демонстрації кримських татар у містах Узбекистану та у Москві, розпочалася ескалація етнічних конфліктів, що призвели до кровопролиття в Сумгаїті, Нагірному Карабасі, Фергані, Оші. В 1989 р. виникло кілька вогнищ конфліктів у Середній Азії, Закавказзі. Пізніше зона прояву конфліктів охопила Наддністрянщину, Крим, Поволжя, Північний Кавказ. Тільки за період з 1988 по 1991 рік на етнічному ґрунті в колишніх радянських республіках відбулося понад 150 конфліктів, у тому числі близько 20 таких, що призвели до людських жертв [8].

Важливість і комплексний характер проблеми конфліктів у пострадянському суспільстві привернули увагу не тільки політологів і соціологів, але й представників суспільної географії. Адже географія на основі синтезу зовнішніх й внутрішніх чинників може інтегрально досліджувати причини й наслідки багатьох конфліктів, що супроводжують розвиток пострадянських країн і регіонів.

Метою цієї роботи є з'ясування особливостей географічного підходу до дослідження конфліктів пострадянського періоду на прикладі окремого регіону країни.

Конфліктологічна тематика пострадянського зарубіжжя тривалий час залишалася поза увагою вітчизняної суспільної географії. Зарубіжна ж політологія, переважно північноамериканська, до другої половини XX ст. накопичила достатній банк даних щодо вивчення етнічних конфліктів. Одним з найпопулярніших досліджень у цій сфері стала книга Дональда Хоровиця «Етнічні групи в конфлікті», що не втратила своєї цінності й дотепер [13]. У цій роботі підведено своєрідний підсумок становлення етнічної конфліктології минулого століття. Основна причина розвитку цієї науки на Заході пояснювалася автором «етнічним ренесансом» у західних країнах, тобто серйозним зростанням етнічного фактора й ролі етнічності в соціальних процесах цих країн.

Лібералізація пострадянського суспільства і науки, поширення зони соціальної напруженості в країнах нового пострадянського зарубіжжя, постійне накопичення даних щодо етнічних конфліктів у географії актуалізували процес осмислення представниками цієї науки міжетнічних відносин і конфліктів, пов'язаних з ними.

Перші географічні дослідження, присвячені аналізу фактологічної бази з етнічних конфліктів у колишньому Радянському Союзі, з'явилися в 1992-1993 роках [3, 5, 9]. У них російські політико-географи В.О.Колосов, Н.В.Петров, О.Б.Глезер, В.Н.Стрелецький класифікували понад 180 конфліктів залежно від їхнього походження, причин, набору учасників, розвитку і форм прояву.

У наступні роки в російській суспільній географії досліджували чеченську проблему, інші ареали гострих конфліктів, узагальнені В.О.Колосовим, Н.В.Петровим і А.І. Трейвішем [5, 12]. У цих дослідженнях автори кількісно оцінили гостроту етногеополітичних ризиків у 200 етнічних ареалах колишнього СРСР і зарубіжної Європи. За підсумками проведених оцінок була зіставлена роль різних груп показників у формуванні етнополітичного напруження в російських регіонах, країнах СНД, Балтії і Південно-Східної Європи. Автори зробили важливий висновок про те, що кількість «тих, хто виграв» (тобто етнічних спільнот, що набули національну державність) у багатьох регіонах СНД менша ніж число «тих, хто програв» (тобто тих, що опинилися в становищі нових меншостей).

Українська суспільна географія початку 90-х років не відразу відгукнулася на конфліктологічну проблематику. Наукові дослідження цього періоду були в основному зорієнтовані на вивчення й охорону навколишнього середовища, екологічно чисту енергетику (позначався чорнобильський синдром), ресурсозбереження та усвідомлення регіональних проблем, що виникають у суверенному просторі української держави. Разом з тим, проблема конфліктності як нового соціального чинника розвитку привернула увагу науковців Інституту географії НАН України і була поставлена в розряд нових пріоритетів географічної науки, що виникли під впливом безальтернативності суспільних перетворень. Щодо цього показові праці Л.Г. Руденка, який визначив нові напрями географічних досліджень в Україні, виходячи з того, що в пострадянському просторі «відбуваються докорінні структурні перетворення в господарстві, рвуться дружні й родинні відносини. Загострюються національні та регіональні конфлікти» [10, с.7]. Конфліктність у суспільстві автор відносив до важливих факторів дезінтеграційних процесів у країнах з перехідною економікою [11].

Концептуальним проривом у географічному осмисленні конфліктності як нової характеристики

суспільних територіальних систем, а також складової суспільної географії стала праця М.С.Мироненка й А.С.Денисенцева «Про політичну гео-конфліктологію як область географічного знання» [7]. Автори визначили *гео-конфліктологію* як новий напрям, що претендує на статус окремої наукової області на стику з політичною географією та геополітикою, у якій вивчаються «...в единстве географические, политические и другие взаимодействующие факторы, оказывающие влияние на возникновение, развитие и исход политических, в т.ч. военных конфликтов» [7, с.14].

Сформулювавши сутність географічного підходу до вивчення конфліктності як результуючої різних факторів, що проявляють свою дію на різних просторових рівнях, М.С.Мироненко і А.С.Денисенцев, на наш погляд, звузили типологічну нішу конфліктів, доступних для вивчення географами. Політичні й військові конфлікти, що ввійшли у визначення предметної області гео-конфліктології, - це лише частина (хоча й найбільш виявлена в суспільних процесах) сучасного дослідницького поля конфліктності.

Український географ М.С.Дністрянський пропонує вивчати геоетнополітичні конфлікти як найбільш комплексну, а, отже, апріорі географічну, проблему [4]. Ця вірна по суті думка приводить, на наш погляд, дослідника до абсолютизації того ж політичного типу конфліктності, що властива роботі М.С.Мироненка й А.С.Денисенцева. Геоетнополітичний конфлікт, за М.С.Дністрянським, - це «структурно-функціональна суперечність, зумовлена неадекватним відображенням етногеографічних особливостей у територіально-політичній системі...», тобто це «конфлікт політичних інститутів, що представляють інтереси різних етнонаціональних спільнот і груп» [4, с.65].

Соціальна конфліктність різнобарвна. Звуження сутнісного розуміння природи соціальних конфліктів зменшує можливості дослідження їхніх наслідків. Наслідки політичних конфліктів - це найчастіше регульований компромісами варіант протистояння в суспільстві. Але політика є лише частиною ще більшої соціальної системи - культури. Якщо підійти до вивчення конфліктів з культурологічної позиції, то можна зіткнутись з таким різновидом конфліктів, які виникають в етнічних групах на ґрунті неприйняття культурних цінностей. Ці конфлікти найчастіше відносяться до непримиренних, слабо регульованих.

З огляду на викладене, ми вважаємо, що гео-конфліктологія має займатися у співпраці з політологією, філософією, соціологією, історією ширшою групою конфліктів, ніж політичні або військові. Цю групу конфліктів можна назвати соціокультурними конфліктами.

Соціокультурна конфліктність - це інварі-

антний стан суспільної системи, в якій відбувається трансформація базових цінностей. Результатом такої трансформації може стати поява типологічно цілісної групи проявів конфронтаційного поведіння етнічних або конфесійних спільнот - *соціокультурних конфліктів*. Зазначимо, що віднесення конфлікту до «соціокультурного» не пов'язане з хибним уявленням про те, що різним культурам іманентно властива якась ворожість. Соціокультурний конфлікт є різновидом тієї групи конфліктів, які в класичній конфліктології називають соціальними, тобто притаманними будь-якому суспільству. Сутнісним осередком цих конфліктів є уявлення про ціннісне ядро, яке складається з традицій, норм, правил, притаманних культурі конкретного етносу. Якщо це ядро змінює свій генетичний код під впливом іншої сукупності культурних цінностей, то змінюється цілком культура конкретної етнічної або конфесійної спільноти. Процес такої зміни не проходить безконфліктно, тому що в основі соціокультурних конфліктів закладене протистояння кардинально протилежних традицій, інтересів і цінностей, носіями яких стають різні етнічні й релігійні спільноти.

У соціокультурних конфліктах важко встановити причини зіткнення протиборствующих сторін, а також класифікувати ці сторони як «позитивні» та «негативні». Кожна з конфліктуючих сторін захищає «свою» систему цінностей у протиборстві з «іншою», нерідко нав'язаною їй владною елітою того суспільства, у якій виникає конфлікт. Залежно від логіки розв'язання соціокультурні конфлікти поділяються на консенсусні (об'єднувальні) та «розколювальні» (визначення О.С.Ахієзера - *авт.*), що припускають максимальне дистанціювання конфліктуючих сторін, непримиренність їх позицій, руйнівність для суспільства наслідків таких конфліктів.

Соціокультурні конфлікти залежать від географічного положення, а також історико-культурних чинників формування території, на якій вони виникають, найчастіше це буває на перехресті цивілізаційних впливів.

Географічний підхід до вивчення соціокультурної конфліктності можна представити як процес виявлення специфічної, залежної від конкретного регіону або країни, «програми виживання суспільства» [2]. Зміст цієї програми будується на моніторингу дуальної опозиції або ліній протистояння, що оформилися в суспільстві (протистояння між чимось і чимось). Має сенс розглядати дуальні опозиції в трьох суспільних сферах країни або регіону: *сфері влади* (наприклад, держава-церква, центр-периферія, унітарність-федералізм); *сфері духу* (наприклад, релігійність - атеїзм, етнічність - націоналізм); *сфері діяльності* (глобалізація - автаркія, руралізація - урбанізація, націоналізація - приватизація тощо).

На прикладі Криму розкриємо можливості виявлення передумов соціокультурних конфліктів у дуальній опозиції етнічність-націоналізм.

На рубежі XX-XXI століть внаслідок складних історичних катаклізмів і політичних перетворень (війни, депортації, репатріації деяких народів Криму) намітився переділ у ландшафтній пристосованості життєдіяльності кримських етносів. Традиційно різні народи Криму етнокультурно домінували в межах певних ландшафтних зон. Етнічна географія півострова визначається багатовіковим греко-римським пануванням у прибережних районах Криму, християнсько-візантійською культурою в гірсько-монастирських анклавах, прибережною католицько-генуезькою урбаністичною культурою, переважно степовою та передгірною культурою ісламу, поліландшафтною культурою пізньослов'янських, а також іудейських громад.

Результати Всеукраїнського перепису населення 2001 р. показали, що в межах степової й передгірної зон Криму відбуваються різноспрямовані демографічні процеси: зменшується частка російського етносу і збільшується кримськотатарська присутність. Якщо в 1989 р. у степових Красноперекопському, Первомайському, Красногвардійському, Роздольненському, Чорноморському, Джанкойському, Советському, Нижньогірському і Кіровському районах частка росіян становила від 42% (Первомайський район) до 70% (Кіровський район), то в 2001 р. це співвідношення в тих же територіальних межах змінилося на 41% - 56%. На кримськотатарське населення в степовому Криму в 1989 р. припадало від 1 до 5%, а в 2001 р. — від мінімальних 12% у Красноперекопському районі до максимальних 29,8% - у Советському.

Разом зі збільшенням кількості кримських татар у степових регіонах Криму відбувався процес концентрації їх у передгір'ї — одному із традиційних місць розселення цього народу: в 1989 р. частка кримських татар у передгірних Сімферопольському, Білогірському і Бахчисарайському районах становила від 2 до 5 %, в 2001 р. — 24-35%. Зосередження кримськотатарського населення в передгірських районах - це індикатор їхньої просторової спрямованості до повернення в додепортаційне ландшафтне середовище розселення в гірсько-прибережному Криму. Історично склалося так, що кримські татари займали на початку XX ст. саме ці найкомфортніші в кліматичному й гідрографічному відношеннях ділянки кримського півострова. Втративши внаслідок депортації 1944 р. гірсько-приморське розселення, кримські татари й досі не задоволені схемою їхнього проживання переважно в степових регіонах півострова.

Незадоволеність кримських татар схемою сучасного розселення пояснюється не тільки

прагненням цього народу повернутися на малу батьківщину, але й економічними міркуваннями. У кримському передгір'ї та на південнобережжі завершується стихійне формування ринку найціннішої у вартісному плані землі. Кримськотатарський сегмент цього ринку сьогодні практично не зайнятий, а економічна та історична привабливість передгірських і прибережних територій дуже висока, і не тільки в середовищі кримських татар. Але серед кримських татар найвищий потенціал конфліктного ставлення до проблеми наділення землею в природно та економічно комфортних регіонах. У цій етнічній групі, як і раніше, зберігається комплекс «історичної образи» на тих, хто позбавив їх можливості жити і володіти кримською землею. Ця образа легко трансформується під впливом політичних інтересів кримськотатарської еліти в різні варіанти конфронтаційної поведінки, яка найчастіше виявляється в численних прикладах самозахоплення земельних ділянок саме кримськими татарами, що трактується націоналістичною верхівкою кримськотатарського народу як елемент боротьби за відродження кримськотатарської автономії.

Результати авторського моніторингу резонансних проявів соціокультурної конфліктності в сучасному Криму (під резонансними проявами маємо на увазі випадки конфліктності, занотовані засобами масової інформації — *авт.*) підтверджують думку про те, що процес зміни кримськими татарами переважно степової зони свого розселення на передгірську і приморську — це один із індикаторів укорінення соціокультурної конфліктності в автономії. Саме передгірські і приморські території Криму просторово збігаються з *ареалом стійкої соціокультурної напруженості* (рис.1), який виділено нами на підставі аналізу показників кількісного переважання таких видів конфліктності, як соціально-економічна (земельні самозахоплення) і міжконфесійна (майнова конфліктність з приводу володіння культовими спорудами, прояви ідеологічного вандалізму на мусульманських та християнських цвинтарях і меморіальних місцях). Цей ареал стійкого соціокультурного напруження окреслює в Криму територіальні ядра можливої в майбутньому зміни слов'яно-православної на тюрко-мусульманську ідентичність.

Підводячи **підсумок**, відзначимо, що формування геоконфліктології — це об'єктивний процес розширення предметної області пострадянської суспільної географії. Одним із напрямів геоконфліктологічних досліджень мають стати регіони цивілізаційної конкуренції культур. До таких регіонів слід віднести території зі складною етноконфесійною структурою населення. Саме в них є можливість вивчати прояви конфліктності, що за своєю природою є аксіологічною або

Рисунок 1. Географія резонансних проявів соціокультурної конфліктності в Криму (2006 - 2010 рр.)

ціннісною. Географічний зміст такого дослідження конфліктності розкривається в типологізації сучасних територіальних проявів конфліктних взаємодій різних етносів та конфесійних спільнот.

Названа типологізація може будуватись на критеріях, які мають відношення до проявів захисту тих традицій або поглядів, що є недоторканими по відношенню до конкретної етнічної культури.

1. Амелин В. Этнополитические конфликты: типы и формы проявления, региональные особенности [Электронный ресурс] – Режим доступа к ресурсу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/Amelin_Konflikt.php
2. Ахиезер А. С., Ильин В.В. Социокультурная патология в России и Европе // Российская цивилизация: содержание, границы, возможности. - М.: Изд-во МГУ, 2000. - С. 159-279.
3. Банк данных по этно-территориальным конфликтам в бывшем СССР / сост. Глезер О.Б., Петров Н.В., Стрелецкий В.Н. – М.: Центр политико-географических исследований, 1991-1996 (рукопись).
4. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. – Львів: Літопис; Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 490 с.
5. Колосов В. А., Петров Н.В., Трейвиш А.И. Объективные и субъективные факторы дезинтеграционных тенденций в России (опыт количественной оценки) // Географические проблемы стратегии устойчивого развития природной среды и общества. – М., 1996. – С.140-148.
6. Колосов В.А., Трейвиш А.И. Этнические ареалы современной России: сравнительный анализ риска национальных конфликтов // Полис (Политические исследования). - 1996. - № 2. – С.47-55.
7. Мироненко Н.С., Денисенцев А.С. О политической геоконфликтологии как области географического знания // Проблемы геоконфликтологии. В 2 т. - Т.1 / под ред. Н.С.Мироненко. – М.: «Пресс-Соло», 2004. – С.12-24.
8. Мукомель В., Паин Э., Попов А. Союз распался – межнациональные конфликты остались // Независимая газета. – 1992. – 10 января.
9. Петров Н. В. Что такое полиэтнизм? (Территориально-этнические притязания и конфликты в бывшем СССР) // Полис (Политические исследования). – 1993. - № 6. – С.6-16.
10. Руденко Л.Г. Напрямы географічних досліджень в Україні у сучасних умовах // Укр. геогр. журн. - 1995. - № 1-2. – С.7-13.
11. Руденко Л.Г. Роль географії у здійсненні порядку денного ХХІ століття // Укр. геогр. журн. - 1999. - № 1. – С.3-9.
12. Kolosov V., Glezer O., Petrov N. Ethno-Territorial Conflicts and Boundaries in the Former Soviet Union - Durham: University of Durham, 1992, 51 p.
13. Horowitz D.L. Ethnic Groups in Conflict. - Berkley, Calif.: University of California Press, 1985, 57 p.